

Kármán József emlékezete Losonc 1995

Praznovszky Mihály

Egy literátor család őse: Kármán András

A Kármán család eredetéről nincs adatunk. Az első név, amely eddig elének került, az *Kármán Andrásé*, a losonci tanító-értelmiségi dinasztia megteremtőjéé. Neki még a pontos születési dátumát sem ismerjük. Talán 1705- 1708 táján születhetett. Csak szórvány adatokból tudjuk, hogy 1723. augusztus 24-én iratkozott be a debreceni kollégiumba, majd tanulmányait Sárospatakon fejezte be. 1727-től külföldi egyetemeken tanult. Hazatérve harminc évig volt a losonci iskola rektora. 1760-ban vonult nyugdíjba. Felesége *Gyöngyösi Abigél*. Két gyermekük volt. András, aki 1736-1767 között élt. Ő is külföldön tanult, majd egy ideig tanított Losoncon, s Halasra (Kiskunhalasra) távozott, ahol lelkeszi állást kapott. Második fiuk József volt, az író apja: 1738-1795 között élt. Hasonló módon hazai és külföldi egyetemi tanulmányok után tért vissza Losoncra, ahol már nem tanító, hanem a helyi egyház lelkesze lett, s egyre magasabbra kerülve, megválasztották – a túl a dunai – egyházkerület püspökének – rövid, alig pár hónapos hivatali

élet után azonban váratlanul meghalt.

E lexikális és száraz adatsor mögött mennyi érdekesség, társadalomtörténeti, irodalomtörténeti esemény rejtőzik. Számunkra az író nagyapja a legfontosabb, mint annak a szellemi közegnek a megteremtője és kialakítója, amely egyaránt hatott a szűkebb környezetre: a családra; s hatott a tágabb világra, magára Losonc városára. Hiszen abban minden forrás egyetért, hogy a helyi iskola az ő vezetése alatt lett e tájegység meghatározó, messzesugárzó magyar oktatási intézményévé. S a szórványadatok alapján ismereteink jelenlegi szintjén ennek igazat is kell adnunk, sőt ezeket részben összesítve, tovább is mélyíthetjük.

Kármán András életútja mögött feltétlenül látnunk kell azt a kapcsolatrendszer is, amely ekkor – talán már nem annyira szélsőséges – de még mindig egy igen erős és összetartó közösségbe vonta a reformáció hitén élőket. Azt persze túlzás lenne állítani, hogy el is mosta a köztük lévő társadalmi különbségeket, de hogy a literátor magatartás- és ér-

deklódés segített ezek mérséklésében, az kétségtelen tény. Ez Kármán és a Rádayak kapcsolatára kimondottan érvényes, de ugyanúgy vannak példáink más esetekre is.

A kapcsolatok bonyolultságára, illetve a magyar közenemsi réteg minden szempontú megosztottságára, s így az egyoldalú ítélkezés veszélyére a legutóbbi kutatási eredmények már egyértelműen utalnak. Elég, ha R. *Várkonyi Ágnes* egyetlen mondatát idézem: „*a köznemesség a XVII-XVIII. század fordulóján nem homogén társadalmi réteg, hanem gazdaság, mentalitás, műveltség tekintetében nagyon is különböző, igen széles csoportokból áll.*” Az egyik csoportban állnak a Rádayak, akiket már a kortársi megítélés is a cselekvők, a gondolkodók közé sorolt. *Ráday Pál*-ról a búcsúztatót mondó *Sárkány Dávid* így írt: „*Aki philosophus, Theologus, jó katoná, Bölts Gazda, derék törvény-tudó, és így mind a tudományokban mind a közönséges társaságnak igazgatásában amint viselt dolgából észrevehették, illendőképpen elkészült ember volt... egész életében a tisztességes tudományokkal és a bölts emberek könyveivel való szoros kapcsolatban*” élt... „*valamikor a közönséges jó és Háza körül való szorgalmazásából ürességet nyerhetett, kedvesebb mulatást a könyvek olvasásával nem szeretett.*” Egyáltalán nem afféle kötelező tisztelgő szavak ezek, hiszen tudjuk jól, hogy a több nyelven beszélő, komoly diplomáciai feladatokat ellátó, a politika tudományában abszolút felkészült Ráday Pál mindemellett verseket írt, imádságos könyvet jelentetett meg, s megalapozta a család nagy hírű könyvtárát, amelynek gyarapítására magát Kármán Andrást is megkérte.

Így tudjuk, hogy 1727 szeptemberében kelt levelében Kármán elmondja, éppen akkor vásárolta meg *Debreceni Ember Pál* egyháztörténeti művét ott Utrechtben. 1729-ben

pedig *Selyebi Pál* írja Rádaynak, hogy kérése értelmében kapcsolatba lépett Kármánnal, közvetítve neki Ráday igényét újabb könyvek beszerzésére.

E sorban *Ráday Gedeon*, Ráday fia sem volt kivétel, aki külföldi egyetemi tanulmányait arra is felhasználta, hogy könyvtárát rendkívüli mértékben gyarapítsa. A jelentős mennyiségű és minőségű könyvtár Ludányban, majd Pécelen központjává lett a hazai tudományos életnek. A két Kármán fiúnak, ifjabb Andrásnak és Józsefnek jelentős anyagi támogatást nyújtott, hogy utrechti, bázeli tanulmányaikat ne kelljen idő előtt megszakítaniuk.

Egy másik csoportot képeznek az értelmiségi hivatást vállalók. Mindenekelőtt meg kell említeni Debreceni Ember Pál nevét, aki a XVII. század végén prédikátor volt Losoncon. A hányatott életű református pap itt kezdte anyaggyűjtését nagyszabású egyháztörténeti művéhez, amely majd csak halála után, évekkel később külföldön jelent meg, s akkor is neve említése nélkül. Losoncon viszont megírta jeles művét, az Innepi ajándékul az Isten sátorába fel-vitetett Szent Siklus... (stb.) címűt, amelyben elmélkedéseket, ünnepi imádságokat fogalmazott meg.

Említendő *Bél Máttyás* is, aki Losoncon tanult, ugyan nem a református, hanem egy evangélikus iskolában. 1790 táján került ide *Bulyovszky Ferenc* magániskolájába az evangélikus nemesi ifjak egyik oktató helyére. Feljegyzése szerint nem sokat időzött itt, hanem tovább ment Kálnóra és Alsósztrégovára, de egymásnak ellentmondóak az itt szerzett élményei. Bármilyen legyen, ettől kezdve élete végéig különös rokonszenvvel viseltetett a nógrádiak, s kimondottan a Ráday család iránt. S ez most nemcsak egyszerűen helytörténeti adalék, hanem nagyon is lényeges a kapcsolatok mélységét és meghatározottságát mutató esemény, hiszen *Bél Máttyás*

a pietizmus kimagasló hazai alakja a pozsonyi gimnáziumot a kor legjobb középiskolájává fejlesztette, ahová nagyon sok nógrádi köznemes gyermek is járt, s ott végezvén, maguk is aktív szereplői lettek a kor változó eszményeinek.

A harmadik, számunkra fontos személy, az ördöngösnek nevezett *Harvani István*, aki iskoláit Rimaszombaton kezdte, majd Losoncon végezte. Ahogyan ő írta feljegyzéseiben: „*Innen Losoncra mentem által, az hol tanultam másfél esztendeig Tiszt. professor Kármán András úr keze alatt.*” Tizenöt éves volt ekkor, 1734 júniusától 1736 februárjáig tartott a másfél esztendő. Aztán visszatért még 1738 áprilisában egy rövid időre, majd 1738 októberétől 1741 áprilisáig volt itt.

S ezzel ismét visszakanyarodtunk Kármán Andráshoz, s vele ahhoz a bonyolult viszonyrendszerhez, amely e kor kapcsolatait át- és átsütötte.

Kármán Andrást a losonci református gyülekezet küldte külföldre tanulni. Illetve egész pontosan maga Ráday Pál, aki e gyülekezet patrónusa, mind anyagilag, mind erkölcsileg meghatározó embere volt. Kármán 1727-től tanul külföldön.

Az első három évben talán Utrechtben élt, de 1731-ben egészen biztosan az Odera melletti Frankfurtban volt. Losoncra ekkor írt leveleiben olvasható az a mondat, amelyet gyakorta visszalátunk kései feldolgozásokban, amelyben tanítatásának célját így fogalmazták meg: „*Holott az úri és nemesi Rendek gyermekeinek kedvéért kiváltképpen az Eloquentiák, Históriák, Geographiák, Astronomiák, experimentális Philosophiák és Jurisprudentiák tanulását intimálta a Szt. Ecclesiá ó kegyelmének.*” Ez volt az általunk ismert első lépése a losonciaknak azon az úton, amelynek végén a saját költségükön fenntartott iskola felvirágoztatása állott.

De nemcsak meghatározott és szigorúan számon kért tanulási céllal küldték ki, hanem olykor az iskola gyarapítását szolgáló vásárlásokat is kértek tőle. Így 1730-ban 200 forintot küldtek, hogy azon könyveket és szemléltető eszközöket vásároljon: „*Edj néhány darab instrumentumokat is, legolcsóbbakat, Geographiához és Astronomiához valókat vegyen.*” Nemcsak az eklézsia, hanem Ráday Pál is levélben kért szívességet az ifjútól. S nem is akármit, hanem olyan jellegű szívességet, amelyből méltán következtethetünk kapcsolatuk mélységére, értékére. 1727 őszén az akkor Utrechtben tanuló Kármántól azt kéri, nézzen szét a protestáns egyetemek között, s javasoljon neki egyet, amelyen a még Pozsonyban Bél Mátyás-gimnáziumban tanuló Gedeon fiát küldhetné. Kármán válaszelevele 1727. november 25-én kelt, s ebben először is túl ifjúnak tartja még az ifjút a külföldi életre (Ráday Gedeon 14 éves ekkor). Kísérő kell mellé – írta –, de ő ezt nem vállalja, mert a jövő évben indul tovább német egyetemre (alighanem már Frankfurtba).

Érdekes rangsorolása: Leydent ajánlja a kiváló tanárok miatt, valamint a német egyetemek közül a frankfurtit, a halleit és a hamburgit. Ezeket jól el lehet sajátítani a német nyelvet, sőt a franciát is, s olyan kiválóságok tanítanak, mint például a matematikus Wolff, akinek filozófiai rendszere egy bizonyos fejlődési pontig éppen matematikailag tiszta szerkezete miatt is a tudományban és az oktatásban sok területen volt alkalmazható.

Ráday a későbbiekben személyes tapasztalatok megszerzését kéri Kármántól, hogy ha rövid időre is, de keresse fel ezeket az egyetemeket, s győződjön meg azok alkalmaságáról. Így került Kármán Frankfurtba, s találkozott életének egyik nagyon fontos személyiségével, *Gyöngyösi Pállal*. Gyöngyösi Pál sokat szenvedett prédikátor, gúnyi-

ratok szerzője, egyházának harcosa, maga is külföldi egyetemeket végzett. Vallási villongásokban való bizonyított-nem bizonyított közreműködéséért halálra ítélték, s csak Ráday Pál közbenjárásra változtatták azt örökös száműzetésre 1723-ban. Feleségét *Losonci Rebekának* hívták, s az ő lányuk volt Gyöngyösi Abigél, aki Kármán András felesége lett.

Kármán 1731 decemberétől az iskola rektora. Az eklézsia kezdettől fogva megbecsülte munkáját. Lakáshoz jutott, jelentős pénzbeli fizetést és igen komoly természetbeni juttatást kapott, amelynek nagyságát fokozatosan emelték, látván a tanítás eredményességét. Annyira ragaszkodtak hozzá, hogy amikor 1751-ben a debreceni kollégium meghívta professzornak, jelentősen megemelték mindennemű járandóságát, csak hogy maradásra bírják. Sőt odáig is elmentek, hogy addig példátlan módon két dolgot előre is vállaltak: egyrészt biztosították, hogy ha nyugdíjba megy, rektori jövedelmei felét megadják majd („*ha ő kegyelme előregedvén nem szolgálhatna, eddigi convenciójának a felét in natura, mind pénzül holta napjáig*” megadják). Másrészt: elhatározták, hogy mind a két fiát külföldi egyetemre küldik, velük szerződést kötnek, hogy hazatérve apjuk helyére az eklézsia szolgálatába álljanak.

Kármán Andrást 1860. szeptember 16-án nyugdíjazták. Munkásságát összefoglaló losonci határozat felsorolja érdemeit, s jelzi, a közösség milyen figyelemmel követte pályáját, hasznos munkálkodását: „*csak nem harminc esztendőig sok nyughatatlansággal, hasznos fáradtsággal moderálta oskolánkat, és tagadhatatlan szép profectusokat is mutatott tanuló ifjainkban, ezzel nemcsak városunk gyermekeit, de más s városunk lakosi gyermekit, nem különben sok külső úri belső, középső, alsó rendek gyermekit is maga erei-*

nek s egységének fogyatkozásával is, akikből mind belső, mind külső oszlopok és támaszok nagy számban nevelkedtek, keze alatt kibocsátott, melyért áldassék az Úrnak neve. Ezzel nemcsak magának, hanem nemes Scholánknak is hírt, nevet, tisztességet szerzett.”

Kármán András 1761. január 1-én halt meg. Fia január 27-én Bázalban kelt levelében (ifjabb Andrásról van szó, aki rögtön ezután követte apját a rektori székben, s ott tizenhat évig meg is maradt), apját „*Isten Házában nagy oszlopa, a losonci oskolának Reformátora, Tüköre*” kifejezéssel illette, hozzátéve, sajátos tanítási módszere volt, amelyet ő „*Cármániana methodusnak*” kíván nevezni, s ennek szellemében folytatni a tanítást. Ezek nem pusztán a fiúi kötelező tisztelet szavai. Elég, ha felidézzük Kármán András irodalmi munkásságát. Az említett fia által írt levélben ifjabb Kármán András apja műveit is említi, mondván: „*azokat a könyveket, melyeket édesatyja adott ki, maga könyvei közül, azokat tiszteletes Édes Anyám aszszony kezébe vissza küldeni*” szíveskedjenek.

Melyek voltak ezek a könyvek?

Mindenekelőtt tudunk egy 1728-ban Utrechben megjelent latin nyelvű értekezéséről, amelyet patrónusának, Ráday Pálnak ajánlott. Aztán ismerjük az ugyancsak latin nyelven írt halotti búcsúztatóját, amelyet 1733-ban mondott el Ráday Pál hamvai felett, s amelyet 1735-ben jelentettek meg. És ismerjük még két magyar nyelvű halotti búcsúztatóját is Wesselényi Zsuzsanna felett, illetve a Ráday Pál özvegye felett elmondottakat. Mindkettő gondolatmenete, megközelítése, stílusa, nyelve, élesen eltér a kor szokott búcsúztatóitól.

Érzékeltetőül csak a Ráday Pál felett mondott losonci orációk címeit idézném, illetve azok példaértékű hasonlatait, fordula-

taít, az egyéb típusúakhoz viszonyítottan: *Veresmarti Sámuel* az emberi nyavalygás testnek romladó sátoráról érkezett. *Miskolczi János* Halhatatlan áldott emlékezetnek rothadatlan cédrus oszlopa, *Pataki Sámuel* Halotti virágotska címen indítja beszédét. *Jánosi Györgyről* már cifrábban kezd: A Krisztus Jézustól emelkedett, s dicsőséges inscriptiókkal megékesített isten templomnak erős oszlopa. *Sárkány Dávidnak* csak ennyire futotta: Halotti magyar oratio.

Első búcsúztatójában a példázat mintája egy hajó, ehhez hasonlítja több szempontból is az asszonyi nemet, a másikban egy színpadi darabhoz hasonlítja az életet. Mindkét esetben alapos szakmai ismeretekről tanúskodik leírása, s ha itt nem tűnne frivolnak az állítás, akkor azt mondhatnánk, hogy olykor ellen-állhatatlannul mulatságosak a fordulatai. A hívők elégedetten állapíthatták meg: Kármán Andrásból valóban az elogmentia mestere lett.

A huszonhat éves korában valószínűleg egy koraszüléstől meghalt fiatalasszony, Wesselényi Zsuzsanna feletti búcsúztatót, mint ő mondja „minden istenfelő jámbor asszonyi állatoknak Tükör gyanánt” kívánja elejekbe terjeszteni. Példázatában a nőt hajóhoz hasonlítja, s minden jellembeli, magatartásbeli, erkölcsi vonására a hajózásból választ megfelelést. Bevezetésként rövid hajózástörténeti áttekintést adott. Ki találta fel a hajót, mi volt a célja, hogyan fejlődött a hajóépítés, stb. A hajó törékeny kis eszköz, de ha kívülről szurokkal bekenik, megerősödik. Az „az asszonyi nem is törékeny, gyenge edény”, de ha istenfelő, akkor megkeményedve állja a sors csapásait. A hajóra idegen a parancsnok engedélye nélkül fel sem szállhat, úgy „ez jelentetik a jámbor Asszonyoknak az ő házassági szüzességük”. A hajónak vannak ellenségei: a viharzó habok, a szirtek, a zátonyok, „miként ez asszonynak is a világ”

szemfényvesztő gyönyörűségei, a sátán tüzes nyilai, sőt még „magok tulajdon testektől is nem bátorságosak”.

E párhuzamok keresése közben olykor Bornemissza, Pázmány prédikációi hevét felidéző kifakadásokra bukkanunk, melyeknek hétköznapióságában és izes magyarságában van az ereje: „*A disznó orrába is tehetnek aranya-peretzet, a számárra is bársony nyerget, de azzal ő az ő természetei tulajdonságokat meg nem változtathatják.*”

Orációja végén már teljesen a hajó hasonlat hatása alá került. Zsuzsanna asszony is ilyen hajó volt, mondja „*az igaz hitnek mágnes követével (iránytűjével) a szerénységnek vitorlájával, és a bizodalomnak erős vas- matskájával jól felkészített kereskedő hajó.*”. Hasonlóképpen vigasztalja a búslakodó férjet: „*A te szerelmes Párodnak földi hajótskája össze-omlott is, maga mindazáltal kiszabadult, és a tsendes rév-parton meg-nyugodott.*”

A másik búcsúztató, amelyet patrónusa Ráday Pál özvegye felett mondott 1741-ben, bátran állíthatjuk, komolyabb vizekre evezett. Példázata a színházról szól. Már a címe is ezt ígéri: „*Tragi-comoedia, azaz olyan halotti oratio, amelyben az emberi életnek rész szerint tragédiás, rész szerint pedig comoediás volta és álotzás ábrázatja leirantatott.*”

Ami első olvasásra azonnal szembetűnik: a szerző alapos antik ismerete. Olyan neveket, szerzőket említ, mint: Catullus, Cicero, Homérosz, Hérakleitosz, Seneca, Démokritosz, Sophokles, Plautus, Claudius, Néró, Nagy Sándor. De említi a közelmúltból II. Henrik, VI. Károly francia királyokat, vagy éppen Erasmust is. Ugyancsak feltűnik jártassága a dráma műfajában és a színjátszás gyakorlatában. (Lehet, hogy ő volt az iskolai színjátszás meghonosítója Losoncon?) Hivatkozik a kezdetekre, a görögökre és a róma-

iakra. Mindig megtalálja a pontos párhuzamot az élet tragédiái-komédiái és a színpad tragédiái-komédiái között. Az élet, a föld olyan mint egy színpad – „játék néző hely”, ahol a főrendező az Isten – ahogyan ő nevezi – a „Bölcs Építő mester” játszik.

Szól arról, hogy milyen jelmezeket, álarcokat viseltek a színészek, kinek-kinek megvolt a maga szerepe, feladata, s mindezt szintén a világi lét helyzeteihez igazítja, magyarázza. Nekünk az Isten készíti a komédiát, osztja ki szerepeinket, amelyhez magunkat tartani kell, s a szerepnek megfelelően kell lélni életünket. S az a megvetésünkre érdemes, aki nem a szereposztásnak megfelelő szerepet akarja játszani, hanem valami mást. „*Hízkeléssel és hazudozással kenyeret kereső*” emberek ezek, majd teszi hozzá keserűen „*bolondoknak soha szűkit nem látja a világ*”. Ámbár jókedvű, iróniára, a világot a maga tökéletlenségében nézni tudó kedélyre mindig is szükség volt, hiszen, idézi Senecát „*Soha egy nagy elme nem volt, amelyhez egy kis bolondság ne fért volna*”.

A XVIII. századi prédikációk, halotti búcsúbeszéd e ritka példázatai mögött egy új gondolkodás körvonalait látjuk, a mi esetünkben némileg leegyszerűsítve a pietizmus szellemiségét kereshetjük. Ezt igazolja magának Kármánnak az iskoláztatása, külföldi egyetemre járatatása, a pietista teológiai tájékozódása, szakkönyvek könyvtárában stb., s nem utolsósorban kapcsolata Ráday Gedeonnal. Hiszen Ráday annál a Bél Mátyásnál nevelkedett Pozsonyban, aki a hazai pietizmus vezéralakja. Bél Mátyás 1728-ban írt levelében Ráday Pálnak éppen azt javasolja, a Halléba induló Gedeon mellé Kármán Andrást kérje fel kísérőül, vigyázzon. S nem szabad megfélekezniük a környezetében élő, Losoncon lakó olyan személyiségekről sem,

akik értelmiségi hivatásukban ugyan más szerepet játszottak, de felkészültségükben a nyugati egyetemi tanulmányok révén ezt az életelvet igazolták. Ilyen volt *Perlici János Dávid* megyei orvos is, aki Jénában, Göttingenben, Utrechtben tanult, s 1742-ben éppen Losoncon írta meg tervezetét orvosi és sebészeti főiskola létrehozására, s akivel Bél Mátyás is levelezett!

Van tehát a városban és környékén olyan közeg, amelyben találunk pietistákat. Annak a protestáns egyházi irányzatnak a híveit, amely az ortodoxia ellen fordulva az egyes ember vallásos érzelmeinek megújítását célozta, szolgálta. Hatását egyrészt a most kialakuló és dinamikusan előretörő polgárságon keresztül fejti ki, illetve a műveltségét erősítő középrétegeken keresztül. Konkrét megjelenési területe pedig az irodalom mellett az iskolaügy, ahol jobb iskolák szervezésére törekszenek, a praktikus ismeretek oktatását szorgalmazzák, s igen nagy mértékben hívei az anyanyelvi oktatásnak is.

Kosáry Domokost idézve: „*újfajta kegyesség*” jelentkezik ekkor, amely azonban őszintébben érzelmes és egyben ésszerűbb...” „ez minden változatában a dogmákkal, a skolasztikával, a merev tekintélyelvvel szemben próbál valami újat találni a vallás érzelmi átélése segítségével.”

A kutatás azonban tovább folytatódik: az unoka, az író Kármán József felkészültségének, műveltségi háttérének részletesebb feltárása elkerülhetetlenné teszi a nagyapa, Kármán András életútjának, magatartásának, kapcsolatrendszerének, irodalmi tevékenységének vizsgálatát.

Az mindenesetre eddig is kiderült: Kármán József indulása nem volt előzmény nélküli családjában sem. Külföldi iskoláztatású felmenői, a kor modern eszméi, az azokat tükröző családi könyvtár, a literátu-

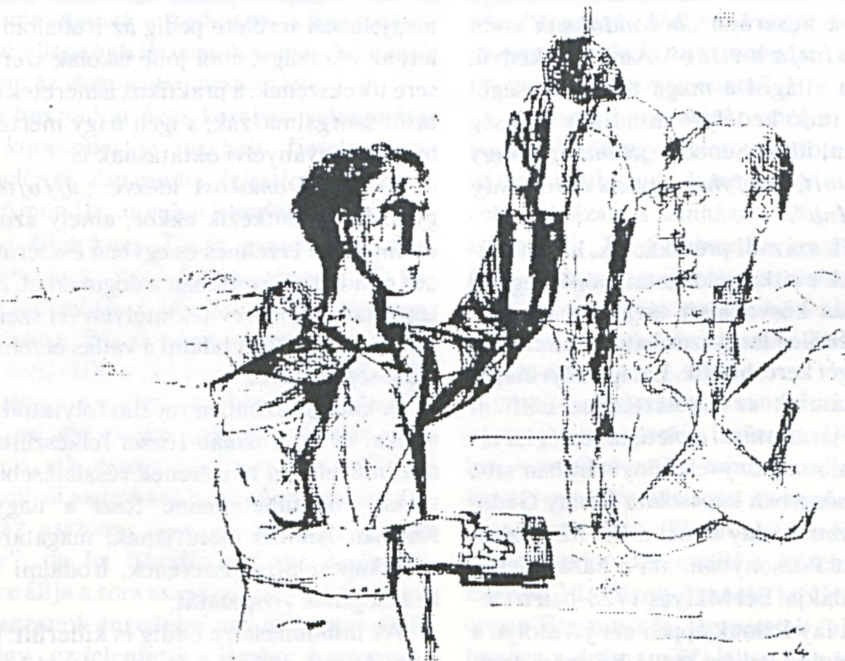
si gyakorlatból tevékenyen részt vállaló nagyapa és apa (utóbbi versszerző is), szellemi kapcsolata kortársaival, amelyeknek kezdetei generációkra nyúlnak vissza, s többet jelentenek mint egyszerű mecenatúrát, egy hosszú és lassú fejlődés után éppen a legfon-

tosabb intézménye, a középiskolája révén ugrásszerű fejlődésnek induló város a maga sokrétű gazdasági, nemzetiségi, nyelvi, vallási meghatározottságával mind-mind vékonyka, de még nem elvarrott szála az életmű gazdag kelméjének.

Irodalom:

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban; Csoma József: A losonczy Gyürky István családi naplója, Történelmi tár, 1903. 446-455; Gálos Rezső: Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkorából, ITK, 1953, 268-272; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Bp. 1983.; A magyarországi értelmiség a XVII-XVIII. században, Szeged, 1984; Miliesz Béla: Hatvani István emlékgjegyzeteiből, Vasárnapi Ujság, 1872. 19. 233-

234; Molnár Albert: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, 1.k. Bp. 1881; Payr Sándor: Magyar pietisták a 18. században, Bp. 1898; Ráday Pál emlékkönyv, Bp. 1980; Ráday Pál iratai 1.k. Bp. 1955., 2.k. Bp. 1961; Sarlay Soma: Kármán család, Magyar családtörténeti szelme 1941, 88-89; Scherer Lajos: Kármán József nagyatyja, Uj Magyar Múzeum, 1943, 269-274; Terray Barnabás: Kármán József iskolaéveiről, Köznevelés, 1966. 9.s. 342-343.

Szalay Lajos grafikája